

Sənət
toplusu

QƏLƏSTAN

QƏLƏSTAN

1-2011

SƏTTAR BƏHLULZADƏ

ROMANTİZMİNİN FƏLSƏFƏSİ

Sattar Bəhlulzadənin bir qərinəlik yaradıcılığı ilə mənzərə janrının bədii-estetik mahiyyətini duyulması dərəcədə tutumlu etməsi, başqa sözlə desək, mənzərənin cəlbəediciyi ilə yanaşı həm düşündürücülüyünə nail olması, heç şübhəsiz, onun milli təsviri sənətimizin inkişafına verdiyi əvəzsiz yaradıcılıq töhfəsi sayılmalıdır. Onun mənzərələrinin əvvəlki gözoxsayan lirik ovqatını tədricən yeniləşdirməsi, sonda da onları düşündürücü - fəlsəfi məna-məzmun daşıyıcısına çevirməsi Azərbaycan rəssamlığında "fəlsəfi mənzərə"nin yaranmasını şərtləndirdi. Buna onun təkcə Bakı və Moskvadakı təhsil illərində qazandığı bədii-texniki vərdişlərlə, uzun illər ərzində topladığı təcrübə ilə yetişdiyini söyləmək məsələyə birtərəfli yanaşma olardı. Bizcə o, dünyaya gələrkən kaşf edəcəyi ideal gözəllik tapmaq yükünü də ruhunda gətirmişdi. Sonda arzuladığı ideal təbiət eşqi-nə yetə bilməsi də onun həyatı, təbiəti hərtərəfli

dərək etməsindən keçdi. Həyatı dərinəndən anlamaq insana həm də kədar gətirsə də, onsuz da çox erkən yaşlarından dərd yükü daşmalı olan Səttar elə bu kədərin özü ilə dünyanı - təbiəti dərk elədi. Təbiət - gözəllik idealına yüksələn rəssam sonda onun çoxlarının qəbul etdiyi, əksəriyyəti isə həyretləndirəcək obrazını yaratdı. Bu da öz növbəsində onun iç dünyasının ifadəçisi olan əxlaqın kamilliyinin əldə olunan sənət vərdişləri ilə çulğalaşmasından keçdi. Çünki, təbiət öz bərkə gözəlliyinin sirlərini yalnız belə bir şəxsiyyətə açdı bilərdi. Səttar çox gənc yaşlarından təbiətə vuruldu və ona inandı, ali yaradıcı da, onun insanlara bütün bəxş etdikləri də bu səmimiyyəti qəbul etdi və az qala "Bizdən nə götürə bilirsən, götür" dedi. Rəssam da bu cür dəyərləndirməyə ürəkdən sas verdi və o gündən də, Əmiricandan "çıxdı" və bundan sonra bütün Azərbaycan onun evinə çevrildi. Qısa zaman kəsiyində xalqın əzizinə çevril-

məsi, hamının onu özününkü, doğması hesab etməsi də onun bütün mənalarda qəbulunun ifadəsi idi. Bütün Azərbaycanın onun əsərlərinin ümmətsiz sərgi salonuna çevrilməsi, rəssamın çəkdiqlərini fəhləyə, müəllimə, alimə, tanıdığı, hətta tanımadığı, ancaq ürəyinə yatan adamlara təmənnəsiz ərməğan etməsi də, yurdun hər guşəsinin onun dogma ocağına dönməsi də ona olan nəhayətsiz sevginin göstəricisiydi. Onun xalq içində hələ sağlığında "Aramızda gəzən dahi" deyə çağırılması da artıq hökumətin onu ən yüksək formada dəyərləndirmələrindən çox-çox yuxarıda durdu...

Coxlarından fərqli olaraq Məcnunun böyük və ali eşqin ünvanını səhv saldığını fəhmən hiss edən Səttar ruhuna hopen yaradıcı missiyanı gerçəkləşdirmək üçün sənətin Məcnunun olmağa məhkum idi. Özü bunun əsl səbəbini bilirdi və həyatını da elə yaşadı ki, bəzilərinə iri görünən bu "səbəb" çox-çox arxaya keçdi, sənətinin göstəricilərini əməli - yaratdıqları ilə ortaya qoydu. Vətənə bütün mənalarda əsl oğul oldu. Özünün vətəndaş-vətənpərvər mövqeyini nümayiş etdirdi; o vaxt çox gənc olan bizlərə hətta, atalıq-böyüklük də etdi, qız qapısına "hə" almağa getdi. Ona görə də Səttara "öldü" sözü yaraşmır. Cismən aramızda olmasa da, vəfatından sonra arxada qalan otuz yeddi il də onu bizə daha da yaxınlaşdırıb, onun dahiliyini hamıya hiss etdirib. Bakıdakı Aktiyor evindən Əmir-

Səttar Bəhlulzadə həmkarları ilə. 1960-cı illər. Foto Kamal Babayevindir.

candakı məzarlığa anası ilə ruhi görüdə ciyində, əllər üstündə gedəndə də rəssam artıq nigaran deyildi...

Səttarın əsərləri onun anbaan unutmaya çalışdığı kədərin "qonşuluğunda" yaradıla da, bütönlükdə, nəticə etibarilə sevinc ensiklopediyasıdır. Belə ki, burada hər şey var - sənət-kərlilik də, onu şərtləndirən düşündürücü dünyayla müdrüklük də, bədilləşən gözəllik mənası da.

yə köklənmiş duyğulandırıcılıq və zəngin yaşantı da...

Əslində ilk olaraq təbiətin sirliliyi haqqında həqiqətin dərkə rəssamın özünüifadəsinə yol açdı. Rəssam çox tez qazana bildiyi müdrüklüyünə və yaradıcı ruhani gücünə, zəkası ilə ana təbiəti "rənglərin dili" ilə kaşf edə bildi. Odur ki, Səttarın mənzərələri əslində insanın "görüsün" ruhani görüsüdür. Bu "görüsün" fərdi və fərqli bədii-estetik dəyər-

lərdən yoxulub. Onların birincisi yəqin ki, rənglərdir. Bu mənada Səttarın rəngləri Füzuli ruhunda fəlsəfə dilində danışır, desək, yanılmaq. Onun təqdimatında rənglər dünyası hədsiz dərəcədə hissi mənbə olmaqla yanaşı, həm də duyulması dərəcədə idraki sənətdir. Onlarda həqiqətin, həqiqi həyatın, insanın və təbiətin dərkini görmək mümkündür. Bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, rəssamın müxtəlif janrlarda yaratdığı əsərlərdə qararlaşan çoxmənalı fəlsəfi yük heç də hansısa estetik terminə illüstrasiya deyildir. Gerçəkliyə bu cür yanaşmanı öz sənət kredosuna yad hesab edən Səttar Bəhlulzadə əslində gördüklərinə ona qədər mövcud olmayan münasibət sərgiləməklə məlum estetik kateqoriyalara sadəcə bədiiləşdirməkdən, görüntüyə çevirməkdən daha çox, onların bütün mənalarda zənginləşdirilməsinə, görünməyən çalarlarını tamaşaçısına göstərməyə üstünlük verirdi. Odu ki, əsərlərində nə qədər konkretliyə çalışsa da, çox vaxt bunu tablolarla dəqiq adlar verməklə nümayiş etdirməyə səy göstərsə də, görünənlərin kifayət qədər ümumiləşdirildiyi, obraz səviyyəsinə qaldırdığı birmənalıdır. Səttarın yeni bədii fəlsəfi kateqoriyalının özünün rənglərlə yaratdığı "yeni realizm"dən qaynaqlandığı danılmazdır. Məhz gerçəkliyə bu cür münasibətdən yaranan tabloların bir qədər ilqim, hətta bir qədər də utopik bədii təqdimatında gözümüzə adılşən təbiət motivinə və sadə əşyaya, eləcə də əzəmətli abidəyə və

psixoloji yaşantılar məcmusu olan tarixi və bədii obrazlara xas olan tutumlu məziyyətlər hiyf olunmaqdadır.

Səttarın müxtəlif janrlarda yaratdığı irili-xırdalı tabloların əksəriyyəti əsl estetik meditasiyaya qaynağıdır. Belə ki, onlar insan psixikasını iç dünyasının ən zərif qatlarına belə yönəldə bilmək gücündədir.

Rəssamın "anlamaq dərdi"nin ifadəsi olan "Analar yanar ağlar", "Kəpəzin göz yaşları", "Torpağın arzusu", "Muğan gözəlləri", "Azərbaycan nağılı", "Dəniz sahilli", "Qəzəlxan", "Tannıyla

söhbət" və s. tabloları başqalarının da anlamaq damarını "sınağa" çəkmişdir, desək yanılmaq.

Onun əsərləri dünyanın çoxmənalılığını, çoxcəhətliliyini dərk etmək, görmək və bilmək üçün əyani vasitədir. Onlar həm də insanı və sənət kamilliyinə yüksəlmə deməkdir. Bu kamillik yəqin ki, həm də rəssamın onu tərk etməyən iztirablarının bəraətidir.

Gözəllik ruhu xüsusi missiya ilə yüklənmiş Səttarın Tanrısı idi. Rəssam çox vaxt gözümüzə adılşən, bəzən hətta "yazıqlaşan" bir guşəyə özünəməxsus baxışı ilə çox fərqli, təbii

"Narlar"

ki, qürurdoğurucu, cazibədar bir görkəm verirdi. Bu halda olduqca az atributlardan istifadə edən rəssam özünə "yardımcı" seçdiyi bu detalları "danışdırmağa" meyilli idi. Füzulinin dərd nurunu yaratdığı bənzərsiz rəng selini nizama salmaqda özünə sarban seçən Səttar Bəhlulzadə bu sevincli - kədərli ovqat zəncirindən insanları düşündürəcək neçə-neçə mənavi qaynaq yarada bilib. Onun "Torpağın arzusu" (1963) əsərində bir lələ qönçəsinin həsrətini, "Kəpəzin göz yaşları" (1965) tablosunda isə Kəpəzin Göygöldə əks olunan kölgəsini mənalandıraraq onları düşündürücü-fəlsəfi qaynağa çevirməsi bunun təsdiqidir.

Rəssamın fəlsəfi baxışlarını özündə hiyf edən əsərləri sırasında onun odu vəsf edən tabloları da yaddaqalandır. "Qədim alov" (1967), "Odlu torpaq" (1973) və "Suraxanı torpağının qədim alovları" (1971) əsərləri əslində tariximizin qədimliyini təsdiqləyə və layiqincə təbliğ edə biləcək bədii vasitələrdir.

Heç sübhəsiz, Səttar Bəhlulzadə əsərlərinin nağılvariliyini şərtləndirən ilkin səbəblərdən biri onun gerçəkliyə heyratəmiz dərəcədə qeyri-adi baxışlarının mövcudluğu idisə, digər önəmli bədii məziyyət gördüklərinin rəmzləşən rənglərlə ifadə etməsi idi. Qərbin və Şərqi rənglərin məna-məzmun yükünün fəlsəfi daşıyıcılığına yaxşı bələd olan rəssam onları fəkdidiyi əsərlərdə düşüncələrinin

gerçəkləşdirici əmilinə çevirməklə bədiiləşən təbiəti həm də düşündürücü etməyə nail olmuşdur. Ağ rəngin işıq, uğur, xoşbətlilik daşıyıcılığına öz əsərlərində ("Torpaq, su, günəş və amək", "Bozdağın atəklərində", "Gülüstən", "Manim anam", "Şahnabat", "Quba", "Şamaxı dağları", "Quba motivi", "Gəncə gölü", "Xəzər sahilli" və s.) duyulması məna-məzmun daşıyıcılığı ifadə rolu "etibar" edən rəssam, son nəticədə lirik-fəlsəfi qayəli mənzərələrin yaranmasına nail olmuşdu. Səttar Bəhlulzadənin "Tanrıyla söhbət"ində bütünlüklə işıq dolu bəyaz rəngə tapınmağı da onun elə yaradandan rəmzi olmasından irəli gəlmişdi...

Onun yaradıcılığında mavi rəng dominant rolunu oynayır, desək, yanılmaq. Şərqli təkəkküründə sevinc, sadlıq, xoş xəbər animi yaradan mavilik Səttar tablolarında sözüən əsl mənasında ruha rahatlıq gətiricidir. Gözəllik aşiqinin gerçəkliyə fəlsəfi baxışlarına duyğulanıdırı görkəm verən mavi, onun gah tündləşən, gah da işıqlaşan sayagəlməz çalarları "Xəzər gözəli", "Kür boyunca", "Muğanda", "Bozdağın atəklərində", "Səhil", "Mavi qayalar", "Nəğməli dağlar", "Suraxanı torpağının qədim alovları", "Göyçay", "Mavi əfsanə", "Ləza kəndinin şalalələri", "Gözəlliyin ritmi", "Torpağın arzusu", "Kəpəzin göz yaşları", "Analar yanar, ağlar", "Oyanış", "Buzovna motivi" və s. lövhələrində fəlsəfi məzmun

daşıyıcısı kimi calbedici, eyni zamanda düşündürücüdür.

Səttarın sayagəlməz bədii irsində onun digər rəngləri də mənalandırmıq, romantikləşmiş təbiətin poetik çalarlarındakı duyğulanıdırı-düşündürücü axara yönəltmək bacarığına şahidlik etmək mümkündür. Onun ayrı-ayrı rənglərin qabanqlığı duyulan əsərləri ("Sarı mənzərə", "Qırmızı dağlar", "Qırmızı mənzərə", "Lələlik", "Çəhrayı dağlar" və s.) də dediklərimizi təsdiqləyir.

Səttar Bəhlulzadənin "Bazardüzü" və "Şahnabat" əsərlərində görə bildiyi rənglər təqdimatına müvafiq nə qədər inandırıcı olsalar da, bütünlükdə şaşırıcı və fantastikdir. Sanki rəssam göydən "ənən" nuru, tutumlu işıq selini boyalarda "əridərək" kətan üzərində ecazkar rəng örtüyünə, heyratəmiz bədii görüntüyə çevirə bilməmişdir.

Bu cür mənavi gücün özünün təsviri sənət məkanında "qurbanlıq" olduğunu dərk edən bir insanın ruhunda daşdığı bənzərsiz missiyadan qaynaqlandığını nəzərə alsaq və bütün bunların qarşılığında yaratdıqlarında mövcud olan ovsunlayıcı "bədii hekayət" in ətrafdakılara ovsunlama gücünün qeyri-ədiliyinin danılmazlığını da nəzərə alsaq, onda deyə bilərik ki, gerçəkliyə bu cür münasibət doğrudan da yalnız hər kəsə nasib olmayan vəcdin nəticəsində bu cür şaşırıcı bədii görüntüyə çevrilə bilərdi. Bu yerdə bir çox müasirlərinin Səttar

Bəhlulzadənin yaşam tərzində sufilərle anım yaradan müəyyən məqamlar olduğunu söyləmələrinə biganə qalmamağa çalışaraq demək istəyirik ki, əslində gözəllik aşiqinin daim yeniləşən təbiəti - "məkəndəki" kiçik Allahı ilahi obraz - mənbə kimi qəbul etməsinin özü bunun özünəməxsus görüntüsüdür. Nə qədər subyektiv olsa da bizə ruhən özünü Fəzlullah Nəiminin mənəvi xələfi hesab edən rəssamın sufilərən özündə dünyaya münasiblərinin ifadəsini yaşadən məlum poeziya, rəqs və musiqi kimi formaları yeni, özünəməxsus bədii görüntü ilə zənginləşdirməyə çalışmasını da Allahın yaratdıqlarının əsl mahiyyətini mütəsirlərinə çatdırmaq istəyinin ifadəsi hesab etmək mümkündür...

O, çəkdiyini canlandırmaq üçün biliklərinin və Tanrı vergisinin gücünü ehtiva bir tutumda rənglərə ötürə bilir ki, sonradan onlar əsl hissiyyat və gözəllik daşıyıcısına çevrilirdi. Rəssamın bütün yaradıcılığı boyu işlədiyi bir neçə qısa motivini və bu fəsilə bağlı həyata gerçəkləşdirmədiyi eskizləri nəzərə almasaq, onda demək olar ki, onun təbriqli sələfləri kimi əsərlərində daha çox baharın təsvirinə üstünlük verməsini də təsadüfi hesab etmək olmaz. Əslində Səttar bununla özünü bütönlükdə ona "təslim edən" təbiətin "mürğülü" günləri əvəzinə, başqa fəsillərdə daha çox gerçəkləşən yaradıcı gücünü göstərmək istəmişdir. Amma rəssamı fırcasının qüdrətilə real görüntüyə çevrilən bu ilahi-

dən gəlmə gücü o qədər şaşırıcıdır ki, bəzən bu çəkilənlərin həyatda mövcudluğuna, hətta nə vaxtsa olduğuna, gerçəkliyinə tamaşaçıda anı da olsa "şübhə" yaranır. Bununla belə öz həyat və yaradıcılığı ilə özünə və çəkdiklərinə başqalarında tam inam yarada bilən rəssama inanılır. Çünki həmişə olduğu kimi gördüklərini özünəməxsus "bədii yalan" süzgacından keçirməklə təqdim etməyi yaradıcılığının mahiyyətinə çevirən rəssamın mənzərələrində gerçəklik özünəməxsus nizamə salınmaqla bütönlükdə gözəlliyin sayagəlməz çalarlarını özündə hiş edən zəngin bədii-fəlsəfi kateqoriya daşıyıcısıdır. Etiraf etmək lazımdır ki, davamlı olaraq "bədii yalan"ın çərçivəsini nəhayətsizləşdirməyə nail olan, gerçəklikdəki real qaynaqlarla romantik başlanğıcları məntiqli nisbətə qovuşduran Səttar Bəhlulzadə təbiət görüntülərini özündə zamansızlığı yaşadən poetik-romantik bədii-fəlsəfi kateqoriyaya döndərmişdir. Əlavə edək ki, rəssamın düşüncə tərzinin nüvəsinə-məyasına çevrilən bu məziyyət bir qərinəlik yaradıcılığının bütün mərhələlərində mövcud olmuş bu poetika, sonda bir qədər də nağıllaşan, "arzutablolara" timsalında duyulması lirik-fəlsəfi məna-məzmun və ovqat daşıyıcısına çevrilmişdir. Bu yerdə hamı tərəfindən ingilis Ternerin London dumanını, yəhudi əsilli rus Levitanın Rusiya çöllərini həzin kədərinə, fransız Sezannın gerçəklikdə gördüklərini daxili mahiyyətini kəşf etməsinin qəbul edil-

məsinin qarşılığında azərbaycanlı Səttar Bəhlulzadənin də təbiətin nağıllığını həmişə - dünyaya göstərdiyini deməyi özümüdə borc bilirik...

Bütün bənzərsiz həyatı və yaradıcılığı ilə hələ sağlığında canlı əfsanəyə çevrilən Səttar Bəhlulzadənin doğma yurtdan təbiətilə davamlı təmasının kökündə onun bilavasitə əsərlərilə təbiəti kəşf etmək, onu poetik-fəlsəfi, düşündürücü qaynağa çevirmək, bununla da başqalarına bilavasitə tanış gerçəklik haqqında daha inandırıcı və səhli bədii-əyani məlumat çatdırmaq istəyi dururdu. Bütün bunlara nail olmaq ona əsərlərinin obrazlı nizamını zənginləşdirməyə, nəhayətsiz hisslərini ciddi məntiqə söykənən intellektini üstələməklə yaratdıqlarını Azərbaycan rəssamlığı üçün yeni olan "fəlsəfi mənzərə"yə döndərdi. Özü isə sözün əsl mənasında istedadın təzadlı taleyini ləyaqətlə yaşamaqla gözəllik karvanının sarbanına çevrildi...

Ziyadxan ƏLİYEV,
əməkdar incəsənət xadimi